

השלילות התיאוריות אין ולא במשנה

0. הקדמה

מטרת המאמר הזה היא לתאר בצורה מלאה ומפורטת, כחלק מתיאור סינכרוני מקיף של תחביר לשון המשנה, את שימושי שני תיאורי השלילה העיקריים אין ולא. מטרתנו אינה השוואה עם לשון המקרא או עם קורפוסים אחרים של לשון חז"ל, אלא התרכזות במה שקיים ומתועד במשנה על פי כתב-יד קאופמן, בין שהדברים קיימים כבר בלשון המקרא בין שאינם קיימים בה.

1. אין

המגבלות הדקדוקיות החמורות המוטלות על השימוש במלת השלילה אין (במשנה היא מנוקדת תמיד בצירה) מוסברות היטב כתוצאה מהתפתחותה הדיאכרונית. תחילה היא שימשה במעמד של נושא לשלילת קיומו של הדבר המסומן על ידי הנושא; ובתור שכזאת, כבת-זוגו השלילית של הנושא הקיומי יש, מקומה הטבעי הוא בראש המשפט.

בשלב שני היא החלה משמשת גם לשלילת מצב הדברים, המובע באמצעות נושא + נושא שמני, כלומר, לשלילת הפרדיקציה או הפרופוזיציה כולה¹; ובתור שכזאת היא מקבלת מעמד של תיאור המיתוסף למשפט שמני². בשלב שני זה מקומה של אין הוא גם כן בראש המשפט, וסדר האיברים לעולם הוא אין + נושא + נושא. וגם משפט מהטיפוס צ"ש + אינו + נושא מקיים את הסדר הזה, משום שאין הוא, בשלב היסטורי זה, אלא משפט ייחוד הנושא³.

1. גולדנברג (תשמ"ה, עמ' 325-328) מבחין בין שלילת הנושא, שלילת הלקסמה הפועלית ושלילת הנקסוס (הפרדיקציה). על פי הבחנה זו צריך לומר, שאין תיאורית שוללת תמיד את הנקסוס.
2. בעקבות לבני, תשכ"ג, עמ' 238. ראוי לציין, שעל פי הדפוסים מוצאים "אין המזבח יוכיח" (ובחים יב, ג); אבל בכתב-יד קאופמן, על פי מהדורת המילון ההיסטורי של האקדמיה ללשון העברית, שעל פיה אנו עובדים ורושמים את דוגמאותינו, הנוסח הוא "אין למזבח מוכיח". במקרא, לעומת זאת, "אין המלך יוכל אתכם דבר" (ירמיה לה, ב). אין צורך לומר, שבדוגמאות מסוג "אינו יוציא לו חסרונות" (בבא מציעא ג, ז) אין יוציא צורת "יפעל" של בניין הפעיל, אלא בינוני קל (= יוצא), והיוד מציינת את הצירה (ראה מישור, תשל"ח).
3. בכתב-יד קאופמן אינו מנוקד תמיד בשורוק, אולי משום שאינו = אין הוא בביטול הגיית ההא.

בשלב שלישי של התפתחות השימוש באינ התחילה אינו להיתפס כמה שאפשר לכנות "אוגד שלילי", כלומר, רצף האיברים צ"ש + אינו + נושא לא נתפס עוד כמשפט ייחוד, אלא כמשפט שמני פשוט המורכב מן נושא + "אוגד שלילי" + נושא. התפתחות זו אינה אלא "ניתוח מחדש" של סדר איברים קיים בכיוון של הקניית יתר אוטומטיות דקדוקית (תהליך של גרמטיקליזציה) למבנה שהיה מלכתחילה תלוי בנסיבות הקשריות מיוחדות.

במשנה מתגלה לנו שלב רביעי בהתפתחות השימוש באינ, שלב בעל תרי אנפין. מצד אחד, ההצמדה האוטומטית של כינוי גוף לאינ מביאה לנטייה לצרפו אליה גם במקום שאינ צורך בו, והוא "מיותר" שם ואף "מפריע": (1) כשהנושא הוא סתמי, ומובע באמצעות הבינוני-רבים (ראה להלן 1.1, הערה ד); (2) כשיש נושא מפורש (לא בצורת כינוי גוף) בראש המשפט, ואף על פי כן מצורף כינוי גוף נושאי לאינ המוצב לפניו (ראה שם, הערה ה). כינוי גוף זה נראה ככינוי מקדים (פרולפטי) "מתוכנן" ו"אמתי", הנצרך כחלק מהמבנה התחבירי (ראה שם, הערה ח), אך לאמתו של דבר אינו אלא תוצאה של גרירתו הבלתי מכוונת, שבהיסח הדעת, מהמבנים שהוא נצרך בהם אל מבנה שבו אין לו כל תפקיד מוגדר.

מצד שני, כשם שאפשרי שימוש "מיותר" בכינוי הגוף הנושאי, כך אפשרי גם שימוש ה"חסר", הן כאשר הוא בא בראש המשפט (ראה שם, הערה ו) והן כאשר הוא בא באמצע המשפט כ"אוגד שלילי" (ראה 1.2, הערה ב). מלות השלילה אינ ואינו יכולות אפוא להיות שוות ערך מבחינת תפקודן במשפט; ועובדה זו, המשנה במידת-מה את התפוצה שלהן, נובעת, ככל הנראה, מקונטמיניציה "עממית", שלא תמיד הבחינה בין המבנים התחביריים השונים.⁴

אם נתעלם מהשלב הראשון, שבו אינ עדיין אינה מלת שלילה תיאורית, ומהשלב הרביעי, הפורץ באופן בלתי סדיר את גדר שימושה הרגיל, ואפשר לומר ה"תקין", של אינ, נותרו שני שלבים, המהווים שני דגמים של משפטים שמניים שליליים: (1) אינ + נושא + נושא; (2) נושא + אינו + נושא. בניגוד ללא, אינ לא תבוא ברמה תחבירית נמוכה מהמשפט (הפסוקית), ולא תבוא במשפט חסר נושא או נושא, כי זהו עצם גדרה של אינ התיאורית, להיתוסף למשפט שמני שלם, כדי לשלול את

4. אמנם בספרים שלאחר המשנה, ובעיקר בתלמוד הבבלי, מתרבה הצורה אינ חסרת הכינוי הדבוק המצופה, והנראית כמקבילתה של לאו הארמית (ראה בנדויד, 1971, סעיף תצב, וכן עמ' 772 בהערה), אך אין לראות באינ זו השפעת התלמוד הבבלי, שהרי גם הצורה אינו בעלת הכינוי ה"מיותר" מצויה במשנה, ואין לתלותה בבבלי.

ההשאה (פרדיקציה) המובעת בו. לכן במשפטים חסרים או חד-איבריים תימצא רק לא:

חכמ' אומ': לא כדברי זה ולא כדברי זה (עדויות א, א); אם לא עכשיו אמתי (אבות א, יד); ר' שמעון אחי עזריה אר': לא כך ולא כך אלא... (טהרות ח, ז).

הערה: לעתים מושמטת הנון של אין השמטה פונטית, בעיקר לפני אלף, ומכאן הביטויים אי אתה/אתם, אי אפשר/אפשי.⁵ על פי כתב-יד קאופמן (בעיקר היד הראשונה) התופעה הזו רחבה יותר:

אי(י)ן] גותנין דבילה וגרוגרות לתוך המוריים (תרומות יא, א); התינוקות אי(י)ן] מענין אותם ביום הכיפורים (יומא ח, ד); גזל אחד מחמשה ואי ידוע לאי-זו גזל (יבמות טו, ז); [כל שאי(י)ן] לו בבשר אין לו בעורות (זבחים יב, א); ואי(י)ן] בו אלא רביעית (מקואות י, ו).

1.1 אין + נושא + נשוא

סדר איברים זה הוא, כאמור, הסדר המקורי עם מלת השלילה אין. הנשוא יכול להיות שם עצם, תואר, בינוני, צירוף יחס, תואר הפועל או שם פועל:

העושה תפילתו קבע אין תפילתו תחנונים (ברכות ד, ד); אבל בדבר שאין זרעו כלה (תרומות ט, ה); אין את יכול לומ'... (יבמות א, א); אם אין דרכו ליטול (בבא מציעא ב, ח); שבועה שאין אנו יודעים לך עדות (שבועות ד, ג); אין הדבר כן (עבודה זרה ב, ה); אם אין אני לי מי לי (אבות א, יד); אין את צריך לשאול מה הוא (זבחים י, ח).

הערות:

א. במקום אין + כינוי גוף שלישי פרוד יבוא תמיד אין + כינוי גוף שלישי דבוק (כלומר, רק אינו/אינה/אינם/ן). יש דוגמאות לאיני, אך לא לאינכם/ן, ולא עם גוף ראשון רבים:

ר' עקיבה אומ': חלה, וחכמ' אר': אינה חלה (חלה ד, ד); מקום שנהגו לטוך אינן סכינ (שבועות ב, ה); ואיני יודע אי-זה מכם (בבא מציעא ג, ג); אמרו לו: בעדת צדיקים אינן עומדין (סנהדרין י, ג).

ב. כאשר המשפט הוא משפט זהות (הנשוא מיודע), שלילתו נעשית כרגיל באמצעות לא (ראה להלן 2.3.6); אך אם הנושא הוא כינוי גוף, השלילה נעשית באמצעות אין:

אמ' לו ר' יוסי: אינה היא המידה (פסחים א, ז); (וואמ': הריני נזיר שאיני(י)ן] הוא (נזיר ה, ה); אמרו לו: אינו השם (מכות ג, ט); כריתות ג, ד).

ג. אין + בינוני-רבים עם נושא סתמי (המובע בתוך צורת הבינוני עצמה) שייך אף הוא לכאן:

אין מדליקין שמן שריפה ביום טוב (שבת ב, ב); אין מעשרין את הוודיי ואין מטבילין את הכלים ואין מדליקין את הנרות (שבת ב, ז).

5. ראה סגל, תרצ"ו, עמ' 40; ברגרין, תשל"ו.

ד. לעתים, למרות סתמיות הנושא של הבינוני-רבים, מצרפים כינוי גוף לאין (בניגוד לרפוסים):

כל כתבי הקדש מצילין אותן מפני הדליקה בין שקורים בהן ובין שאינן קורים בהם (שבת טז, א); אלא שהנדרים חייבים באחריותן ונדבות אינן חייבים באחריותן (מגילה א, ו); אילו דברים שאינן חייבין עליהם משם פיגול (זבחים ד, ג).

ה. לעתים יוצמד לאין כינוי גוף, אף על פי שמיד אחריו בא הנושא של המשפט (כינוי פרולפטי מדומה, בניגוד לרפוסים):

אבל אינו אדם נאמן לומר... (כתובות ב, י); אינן נידריתן נדרים (גיטה ה, ו).

ו. לעתים מושמט כינוי הגוף הנושאי שהיה צריך לבוא עם אין בראש פסוקית עצמאית או משועבדת (בניגוד לרפוסים):

וכל דבר שאין רשוי לאוכלו (דמאי ג, ג); וסלת זו קרבן אם אינו(ה) נשרפת (נדרים ג, ה); הריני נזיר שאיני(ו) הוא (נזיר ה, ה); ונותנה למעשר שיני ואין חושש (בבא מציעא ד, ו); דור המבול אין להם חלק לעולם הבא ואין עומדין בדין (סנהדרין י, ג); אפילו כל הרוחות באות עליו אין מוין(ז) [וזת] אותו ממקומו (אבות ג, יז); ראוי לדרון דיני ממונות ואין ראוי לדרון דיני נפשות (גיטה ה, ד).

ז. כינוי גוף מקדים "אמתי" מצוי במבנה התחבירי אינו + בינוני/ תואר + אלא + נושא, הנובע מצד אחד מהצורך להקדים את הנושא לנושא ומצד שני מהרצון למקד על הנושא המפורש ("האמתי") את תיאור הבלבדיות אלא, דבר המחייב העמדת הנושא המפורש בסוף המשפט:⁶

אינו אסור משום כלאים אלא צמר ופשתים (כלאים ט, א); ואינו מטמא משם משקה אלא היוצא מן הזיתים ומן הענבים (תרומות יא, ג); אינו מתעשר אלא אביי(י) [נות] (מעשרות ד, ו); ר' יהודה א': אסטסיס היא זו, אינה נהרגת אלא כת הראשונה בלבד (מכות א, ה); שאינו נערך אלא זכר וודיי ונקיבה וודיי (ערכין א, א).

ואף כאן אפשרית השמטת כינוי הגוף מאינו:

אין אסור משום כלאים אלא (מטוי ואריג) (כלאים ט, ח); אין כשר אלא סתומה (קנים ג, ד); אין טמא אלא זה שחתה גופו (זבים ד, ד).

ח. כינוי מקדים "אמתי" מצוי גם במבנה בעל הנושא דין, הקודם לנושא; ומשום שדין חייב לקדום לנושא המפורש (כדין משפטים ב'דגם חג"מ⁷, חייבים לצרף אל אין כינוי גוף נושאי כדי לשמור על סדר האיברים אין + נושא + נושא):

אינו דין שיפדה? (מעשר שני ג, י); זבחים שהם אסורים לשמן... אינו דין שיהא חייב? (פסחים ה, ה).

וגם כאן תיתכן השמטה כתוצאה מקונטמינציה של כינוי הגוף:

שני עמרים [ו] בהן סאתים אינן(ב) [ו] דין שלא יהוא שכתה (פאה ו, ו).

6. כדאי לציין, שבמקרא לא יימצא כלל כינוי מקדים הצמוד לאין (ראה קוגוט, תשמ"ב, עמ' 98).
7. משפט חג"מ – מונח שטבעו רוזן (1977, עמ' 218) – הוא משפט שנשואו, המביע מודאליות, חסר גוף, מין ומספר, ונושאו הוא משפט תוכן (כולל שם פועל).

ט. גם הנשואים ידוע וצורך לומר הם חג"מים, המחייבים מעיקרם כינוי מקדים, שיכול להישמש:

ובשאינו ידוע מה נפלה (אין) מעלות זו את זו (תרומות ד, ח); ואין ידוע אם ביכרה ואם לא ביכרה (בכורות ג, א); ואין ידוע איזה מהן אכל... ואין ידוע באיזו מהן שגג (כריתות ד, א). אי(נו)[ן] צורך לומר שיקם אחד מהם (גדרים י, א).

לעומת זאת, צריך הוא גרעין של משפט המכיל בקרבו נושא סתמי, בדומה לבינוני-רבים המשמש להבעת הסתמיות:

ואין צריך לומר ברשות היחיד (טהרות ד, ו).

י. אי (> — אין) שלפני אפשר/אפשרי הפכה מבחינה פונטית לחלק מהמלה הזו, והביטוי אי אפשר יכול להיכתב איפשר ואפילו אפשר או אפשרי:

לפיכך אם א' הבעל: אפשרי שתקבל לה [גיטה] אלא הילך ותן לה – אם רצה להחזיר יחזיר (גיטין ו, א).

מבחינה סינכרונית אין לקשר בין אי שבאי אפשר/אפשרי ובין אין, משום שבניגוד לאין, הבאה עקרונית מיד לפני הנושא, מקומה של אי הנידונה כאן הוא עקרונית לפני אפשר/אפשרי, בלי יכולת להפריד ביניהם על ידי כינוי גוף נושאי, יכולת שהיא מעצם מהותה הרקדוקית של מלת השלילה אין.

1.2 נושא + אינו + נושא

סדר איברים זה הוא, כאמור, מבחינה היסטורית משפט ייחוד הנושא, והבחירה בינו ובין סדר האיברים שבסעיף הקודם תלויה בגורמים שמחוץ למשפט עצמו.⁹ ברור דבר אחד: הסדר נושא + אינו/לא + נושא בא במשנה רק כאשר מבקשים להתייחס אל הנושא כאל הדבר שעליו מדברים, כלומר, כאל נושא-תוכן או הנידון (תמה, טופיק). והואיל וכן, חייב הנושא להיות מיודע או סוגי (גנרי), המיודע תמיד סמנטית; שאם לא כן, ייהפך הנושא לשם לא רפרנציאלי, שאינו מאוכר שום עצם ספציפי או סוגי בעולם החוץ-לשוני, ולכן אינו עשוי לשמש כדבר שעליו מדברים (הנידון). מכאן שאם נושא המשפט השלילי הוא שם ספציפי לא מיודע, הוא חייב לבוא אחרי מלת השלילה. לדוגמה:

יפות ונימצאו יפות – אין אחד מהן יכול לחזור בו (בבא בתרא ה, ו).

הנושא הבא אחרי אינו עשוי לבוא בכל צורה מהצורות שהוזכרו בסעיף הקודם, להוציא את הצירוף השמני המיודע (ראה לעיל 1.1, הערה ב):

שלשה שאכלו כאחת אינן רשיים לחלק (ברכות ו, ד); הרי זה אינו שכחה (פאה ה, ז); הרי זו

8. ראה ברגרין, תשל"ו.

9. בנדויד (1971, עמ' 846) רואה את עיקר ההבדל שביניהם כהבדל שבין ניסוח פתיחת דברים לניסוח המשכם.

אינה כלום (סנהדרין ג, ח); נסכים אינן מפגלין את מזבח (מנחות ב, ד); שוטה בבהמה אינה מן המובחר (בכורות ז, ו).

הנשוא יכול להיות כינוי גוף פרוד:

לא יאמר לו: בכמה חפץ זה? והוא אינו רוצה ליקח (בבא מציעא ד, י); ר' עקיבה אומ': אני איני נותן בהן מידה (כלים ב, ב).

הערות:

א. לעתים רחוקות מותאם כינוי הגוף לנשוא (בניגוד ל'פוסים):

ושאר כל הויתים – שנים שכחה שלשה אינה שכחה (פאה ו, א).

ב. לעתים מושמט כינוי הגוף (בניגוד ל'פוסים):

העומר שיש בו סאתים ושכחו אינו(ן) שכחה (פאה ו, ו); החמרים שניכנסו לעיר... אינו(ן) נאמנין (דמאי ד, ז); אסימון קונה את המטביע והמטביע אינו(ן) קונה את אסימון, המטלטלין קונים את המטביע והמטביע אינו(ן) קונה את המטלטלים (בבא מציעא ד, א); [כל השרצים אין פסולין חוץ מן החולדה (פרה ט, ג)].

2. לא

לא היא "מלת השלילה הכללית"¹⁰, השוללת לא רק משפטים פועליים, אלא גם שמנניים (להלן 2.3) וגם צירופים (2.5–2.6), והיא שוללת גם תחליפי משפט (כגון "ולא זו בלבד אלא..." [סנהדרין ו, ה; פרה ב, א], וכגון "לא כי אלא..." [שבועות ו, ז]).¹¹ היא גם מיתוספת למשפטים שליליים מכל הסוגים במעמד של שלילה חוזרת (2.4), וגם עשויה לעמוד כמלת-משפט:

אמר לו לר' יהודה: מה אם מעשר שיני עצמו... אינו דין שיפדה? אמר להם: לא. אם אמרתם... (מעשר שני ג, י).

בלשונות נדרים שבפי העם לא יכולה לבוא לפני שם כאילו הייתה מלת יחס או

תחילית:¹²

לא חולים לא אוכל (לך), לא כשר ולא דכי, טהור וטמא, נותר ופיגול – אסור (נדרים א, ג); לא קרבן לא אוכל לך (שם, משנה ד).

2.1 לא לשלילת משפט שנשואו או האוגד שלו פועל בצורת "פעל" או "יפעל" לא באה קודם כול לשלילת משפטים שנשואם או אוגדם הוא פועל בצורת "פעל" או "יפעל". המקום הרגיל של לא במשפט מסוג זה הוא לפני הפועל ובצמוד אליו, כאשר מקומו של הרצף "לא פעל/יפעל" בתוך המשפט משתנה על פי טיפוס המשפט

10. סגל, תרצ"ו, עמ' 211.

11. כי אינו אלא כן בהשמטת הנון לפני אלף (ראה סגל, תרצ"ו, עמ' 40, 161).

12. ראה סגל, 1927, עמ' 224 סעיף 476; וכן אור, 1981, עמ' 80.

החיובי המקביל. כלומר, סדר המלים אינו מושפע מהכנסת לא לתוך המשפט; אלא, אל תוך משפט חיובי, בעל סדר מלים מסוים, מוכנסת לא לפני הפועל.

2.1.1 "לא פעל/יפעל" בראש המשפט (הפסוקית):

לא יקל אדם את ראשו כנגד שער המזבח (ברכות ט, ה); אמרו לו: לא תהא כוהנת כפונדקית? (יבמות טז, ז); וזה לא היה איפשר לו שישמע (הוריות א, ב); ולא הוסיף בן עזיי אלא העולה, ולא הודו לו חכמי (ובחים א, ג); אם בשביל שלא ילקח הכותל (מכשירין ד, ג).

2.1.2 "לא פעל/יפעל" אחרי הנושא:

חמשה לא יתרומו, ואם תרמו אין תרומתן תרומה (תרומות א, א); החזן רואה מאיכן התינוקות קורין, אבל הוא לא יקרא (שבת א, ג); (את) האשה לא תשרי את המורסן שתולך בידה למרחץ (פסחים ב, ז); שהרי אבות העולם לא עמדו על דבריהן (עדיות א, ד).

ראה מה שאמרנו לעיל (1.2) על סדר האיברים נושא + אין/לא + נושא.

2.1.3 "לא פעל/יפעל" אחרי משלים:

כיצד לא קרב המתיר כמצותו? (ובחים ב, ד); אמ' ר' חנניה סגן הכהנים: מימי לא ראיתי עוזר/ד? יוצא לבית השריפה (ובחים יב, ד).

2.1.4 לא בראש המשפט מיד לפני הנושא נדיר מאוד, ומחייב סיבה מיוחדת, כגון הרצון להעמיד את הפסוקית השלילית בהקבלה ניגודית לבת-זוגה החיובית:

כל מצות עשה שהזמן גרמה – האנשים חייבין והנשים פטורות, וכל מצות עשה שלא הזמן גרמה – אחד אנשים ואחד נשים חייבין (קידושין א, ז).

סיבה מיוחדת אחרת מזדמנת כאשר הנושא פותח בכמת האוניברסלי כל ה..., ויש

רצון להכניס את הכמת הזה בתוך שדה השלילה (ראה להלן 2.3.7):

לא כל הרוצה ליטול את השם יטול (ברכות ב, ח).

2.2 לא לשלילת משפט החג"ם

ראינו לעיל (1.1), הערות ה, ט), שמשפטי חג"ם מסוימים נשללים באמצעות אין, אך יש גם משפטי חג"ם הנשללים באמצעות לא, הבאה בראש המשפט, לפני מלת החג"ם:

לא דייה שטיטול היא מאתים ואני מאתים? (נדרים ט, ה); לא עליך מלאכה לגמור, ולא אתה בן חורים ליבטל (אבות ב, טז); לא יפה לו שיביא אשם בשתי סלעים ואל יביא ספק מעילה במאה מנא? (כריתות ה, ג).

2.3 לא לשלילת משפט שמני

ראינו לעיל (1.1), ששלילת המשפט השמני חסר האוגד הפועלי נעשית באמצעות אין. ואולם בתנאים מסוימים יש אפשרות, ואפילו נטייה, ולעתים אף חובה, להשתמש בלא (וראה שם על המשפט החסר). השימוש בלא לשלילת משפט שמני בולט בעיקר כאשר הנושא בינוני, אך מצוי גם בסוגי נושאים שמניים אחרים.

2.3.1 בשלילה נוספת: כאשר המשפט בנוי משתי פסוקיות שליליות או יותר, המחוברות ביניהן בקשר של הוספה – לא א (ואף) לא ב – והפסוקית הראשונה פותחת במלת שלילה, הפסוקיות האחרות, בייחוד אם הנשוא שלהן בינוני, יכולות להישלל באמצעות לא:

אין מוכרין לנכרי, ולא (1)טוענין עמו, ולא מגביהין עליו (שבת א, ז); אין בור ירא חטא, ולא עם הארץ חסיד (אבות ב, ה); לא יפחות משה חלילים, ולא מוסיפין על שנים-עשר (ערכין ב, ג); אין טומאה עולה לה, אף לא יורדת ממנה (אהלות ט, יד).

הכלל הזה, של שלילה נוספת באמצעות לא במקום אין, מתקיים גם כאשר מלת השלילה מתפקדת כנשוא במשפט קיומי או משפט בעלות:

רבן גמליא' אוי: אין גט אחר גט ולא מאמר אחר מאמר ולא בעילה אחר בעילה ולא חליצה אחר חליצה (יבמות ה, א); אין לאיש חזקה בניכסי אשתו, ולא לאשה בנכסי בעלה, ולא האב בנכסי הבן, ולא הבן בנכסי (1)האב (בבא בתרא ג, ג).

משפטים אלה קרובים למשפטים בעלי אין נשואית + שלילה חוזרת לפני איברי הנשוא הכולל (ראה להלן 2.4.1).

2.3.2 בשלילה ניגודית: כאשר המשפט בנוי משתי פסוקיות בעלות נשואים בינונים, הראשונה חיובית והשנייה שלילית, מלת השלילה יכולה להיות לא:¹³

אלו מביאיך, ולא קורין (ביכורים א, ד); בית שמי אומי: נוטלין, אבל לא מחזירין (שבת ג, א); (ו)הוא אנוס, והיא לא אנוסה; היא אנוסה, והוא לא אנוס (יבמות ו, א); המורד הנייה מחבירו ונכנס לבקר – עומד, אבל לא יושב (גדרים ד, ד); דורכין עם הנוטרי בגת, אבל לא בוצרין עמו (עבודה זרה ד, ט) כל הגלעינים מיטמו ומטמות, ולא מצטרפות (עוקצים ב, ב).

לעיתים רחוקות יותר מוצאים לא ניגודית בפסוקית הראשונה:

הוא לא יורש אותם, אבל הן יורשין אותו (יבמות יא, ז).

הערה: מוצאים לא גם במקום אין נשואית (ראה הסעיף הקודם):

וחכמי' אומי: יש גט אחר גט ואחר מאמר, אבל לא אחר בעילה ולא אחר חליצה כלום (יבמות ה, א).

כאשר הניגוד שבין שתי הפסוקיות אינו בבינונים עצמם, הוזהים בשתי הפסוקיות, אלא במשלימים שלהם, מלת השלילה היא אין או אינו:

מפסיקין לקריית שמע, ואין מפסיקין לתפלה (שבת א, ב); הכסף קונה את הזהב והזהב אינו קונה את הכסף. הנחשת קונה את הכסף והכסף אינו קונה את הנחשת... (בבא מציעא ד, א); מרבים על השכר, ואין מרבין על המכר (שם ה, ב).

2.3.3 בשלילה כפולה (לא... ולא...): כאשר המשפט בנוי משתי פסוקיות שליליות, יכולה לבוא לא בראש שני הבינונים או בראש שני הנשואים להדגשת כפל השלילה.

13. ראה בנדויד, 1971, עמ' 761.

בראש שני הבינונים:

נמצא לא זומם את הבהמה ולא מאכיל את התרומה (תרומות ט, ג); יש נוחלים ומנחילים, נוחלים ולא מנ[חילים], מנחילים ולא נוחלים, לא נוחלים ולא מנחילים (בבא בתרא ח, א).

בראש שני הנושאים:

רי עקיבה א': לא של שבת קריבים ליום הכיפורים ולא שליום הכיפורים קריבים לשבת (שבת טו, ג); לא זה וזה מסמין לה ולא זה וזה זכאים... (יבמות י, א).

לא של השלילה הכפולה באה גם כאשר הנשוא בצורת שם עצם לא מיודע (מביע תכונה):

לא עליך מלאכה לגמור ולא אתה בן חורים ליבטל (ברכות ב, טז).

המופע הראשון של לא בדוגמה זו אינו תלוי דווקא בשלילה הכפולה, שהרי מלת החג"ם עליך מחייבת לא (ראה לעיל 2.2).

השלילה הכפולה גורמת להמרת אין נשואית (במשפט קיומי) בלא:

לא בזה כדי (לו)חמץ ולא בזה כדי לחמץ (ערלה ב, יא); וחכמ' אומ': יש גט אחר גט ואחר מאמר, אבל לא אחר בעילה ולא אחר חליצה כלום (יבמות ה, א).

2.3.4 כאשר המשפט בנוי מרישא מכל סוג שהוא,¹⁴ + סיפא בצורת שלילה + בינוני + שלילה + בינוני + ... , מלת השלילה יכולה להיות לא:

כל שהיא אטורה אסור ערוה – לא חולצת ולא מתייבמת (יבמות ב, ג); האונס והמפתה והשוטה – לא פוסלין ולא מאכילין (שם ז, ה); הכניסה לו שפחה אתה – לא טוחנת ולא אופה ולא מכבסת (כתובות ה, ה); 'ישראל' שהוא עושה בטומאה – לא דורכין ולא בוצרין עימו (עבודה זרה ד, ט).

לעתים רחוקות יותר מוצאים לא גם כאשר הסיפא מורכבת מבינוני בודד:

לפיכך תילקה הירך תחילה ואחר כך הבטן. ושאר כל הגוף – לא פליט (טוטה א, ז).

2.3.5 כאשר משלים (מושא או תיאור) קודם לנושא ולנשוא השמני, ורוצים להציב את מלת השלילה בראש המשפט, חייבים להשתמש בלא:

ולא מטיה אנו חיים (כתובות א, ו); לא את הרובע בלבד הוא מחזיר לו + <אלא01> [את] כל המותר (בבא בתרא ז, ב); לא כשם שדמה פוטר את בשרה כך הוא פוטר את בשר חברתה? (מעילה א, ב).

2.3.6 משפט שמני בעל אוגד הוא, שהוא במשנה משפט מזהה,¹⁵ נשלל באמצעות לא המוצבת בראש המשפט:

לא זו היא תרומה שני מוזהר עליה מלטמאה, אלא מלאכלה (תרומות ח, יא); אמרו לו אינו השם. אמ' להן; אף לא הנזיר הוא השם (מכות ג, ט); ולא המדרש הוא העיקר, אלא המעשה (אבות א, יז).

14. רישא יכולה להיות בצורת פסוקית תנאי, בצורת צידוף שמני המתפקד כחלק ייחודי, כחלק ייחודי מדומה או כנושא, או בצורת צידוף יחס המתפקד כתיאור (ראה אור, תשמ"ג).

15. ראה קדרי, תשמ"ד; בנדריד, 1971, עמ' 772.

2.3.7. כאשר נושא המשפט (השמני או הפועלי) פותח בכמת האוניברסלי כל ה..., השלילה שלו יכולה להיעשות באמצעות לא המוצבת בראש המשפט:

חתן אם רוצה לקרות את שמע כלילה הראשון קורא. (רכן שמעון בן גמליאל) אומ': לא כל הרוצה ליטול את השם יטול (ברכות ב, ח); רכן שמעון בן גמליאל אר': לא כל הבי(כו)[ב]יים שווים (שבת יג, ה); כופין אותו לבנות בית שער ודלת לחצר. רכן שמעון בן גמליאל אר': לא כל החצרות ראויות לבית שער (בבא בתרא א, ח).

במשפטים אלה הכמת האוניברסלי מצוי בתוך שדה השלילה – כלומר, המשפט החיובי המקביל מכיל את הכמת הזה – ולפיכך שלילת המשפט הזה שוללת אותו מבחינת אותה הכוליות המובעת בנושא, אך לא מבחינת החלקיות המוכלת באותה כוליות. לפי זה, משמעות הדוגמה האחרונה היא בערך "אין זה כך שכל החצרות ראויות לבית שער, אלא ייתכנו גם חצרות שאינן ראויות לבית שער"; ובאופן דומה יש לפרש גם את שני המשפטים האחרים. מבחינה זו השימוש בלא שווה בתפקודו לשימוש באין הבא לפני נושא שבצורת הכל:

הכל מעלין לארץ ישראל, ואין הכל מוציאין. הכל מעלין לירושלם, ואין הכל מוציאין (כתובות יג, יא); ודיני נפשות – הכל מלמדין זכות, ואין הכל מלמדין חובה (סנהדרין ד, א).

אבל נמצאה דוגמה אחת בצורת לא כל ה... + נושא, שאין לפרשה כשלילת המשפט בעל הכמת האוניברסלי, אלא היא שוות משמעות למשפט מטיפוס כל ה... + אינו + נושא:

הוא היה אר': אין בור ירא חט, ולא עם הארץ חסיד, [ו]לא הבוישן למד, ולא הקופדן מלמד, [ו]לא כל המרבה [ב]סחורה מחכים (אבות ב, ה).

= "כל המרבה בסחורה אינו מחכים", "שום אדם המרבה בסחורה אינו יכול להחכים".¹⁶

ייתכן שהרצון לשמור על מקצב השלילות הנוספות אין... ולא... ולא... (ראה לעיל 2.3.1) גבר על האפשרות לבחור בדרך הבעה מדויקת יותר.

משפטים מהטיפוס כל ה... + אינו + נושא אין לראותם כבני-זוגם השליליים של המשפטים החיוביים מהטיפוס כל ה... + נושא; כלומר, אין לראותם כמכילים שלילה ברמת הפרופוזיציה, אלא השלילה שבהם היא מהבחינה הסמנטית ברמת הנושא בלבד:

כל הכלים אינו(ה...)[ו] ניגדרים, חוץ מן העגלה (ביצה ב, י); [ו]כל השרצים אין (פסולין, חוץ מן החולדה (פרה ט, ג).

= "כל הכלים הם לא-ניגדרים"; "כל השרצים הם לא-פוסלים".

16. ראה פירוש אלבק, תשי"ט.

2.3.8 ארבע נוסחאות עם לא משמשות במשנה לשלילת הדמיון בין צ"ש וצ"ש2:

א. לא כ-צ"ש2 (נושא) + צ"ש1 (נושא);

ב. לא דומה + צ"ש1 (נושא) + ל-צ"ש2 (משלים);

ג. לא + צ"ש1 (נושא) + כהרי + צ"ש2 (נושא);

ד. לא + צ"ש1 (נושא) + והרי + צ"ש2 (נושא).

הנוסחה הראשונה אופיינית לה שיבוא אחריה הסבר, במה בדיוק אין צ"ש2 דומה

לצ"ש1; ואם אין הסבר, הוא יכול היה לבוא אילו היה צורך בו:

כל הכלים הנמצאים בירושלם דרך ירידה לבית הטבילה טמאים ודרך עליה טהורים, שלא כירינת[ד]תן[עלייתן] (שקלים ה, בא); לא כמידת הקודש מידת [ה]תרומה: שבקודש מתייר... (חגיגה ג, א); לא כהסתר לטובה הסתר לרעה: הסתר לטובה על פי עד אחד ולרעה על פי שנים (סנהדרין א, ו); היו יודעין שלא כדיני <ממונות>1 (דיני) נפשות: דיני ממונות אדן נתן ממון ומתכפר לו ודיני נפשות דמו ודם זרעיותיו תלוים בו עד סוף כל העולם (סנהדרין ד, ה).

גם אחרי הנוסחה השנייה מצפים להסבר, במה אין צ"ש1 דומה לצ"ש2:

לא דומה האיש המגרש לאשה המת[גרשת]: שהאשה יוצא ברצונה ושלא ברצונה והאיש אינו מוציא אלא (1) [רצונו ויבמות יד, א - דוגמה יחידה].

הנוסחה השלישית באה כשהיא נכפלת (לא + צ"ש1 + כהרי + צ"ש2 +

ולא + צ"ש2 + 2 כהרי + צ"ש1):

לא השור כהרי המבעה ולא המבעה כהרי השור (בבא קמא א, א - דוגמה יחידה).

גם הנוסחה הרביעית באה (על פי היד הראשונה של כתב-יד קאופמן) כשהיא

נכפלת, ובכל אחת משתי הפסוקיות יש לנושא ולנושא לוואי לא מצמצם, ושני

הלוואים יחדיו משמשים הסבר במה אין הנושא דומה לנושא:

לא זה וזה שיש בהן רוח חיים (ו) [כ]הרי האש שאין בה רוח חיים, לא זה וזה (שה)דרכן לילך

ולהויק (ו) [כ]הרי הבור שאין דרכו לילך ולהויק (שם, שם - דוגמה יחידה).

ההבדל בין הנוסחאות עם לא לנוסחה עם אין, המצופה יותר לשלילת הדמיון

במשפט שמני (אין + נושא: צ"ש1 + נושא: כ-צ"ש2), הוא בעיקרו במה

שבא או שיכול לבוא אחריהן: אחרי הנוסחאות עם לא יכול לבוא המשך שנקודת

הכובד שלו היא הסבר ופירוט במה בדיוק שונים הנושא והנושא, כמובח מרוב

הדוגמאות דלעיל;¹⁷ ואילו אחרי הנוסחה עם אין יכול לבוא המשך שנקודת הכובד

שלו היא הצדקת שלילת הדמיון:

רחץ כלילה הראשון שמתה אשתו. אמרו לו: לא לימדתנו שאבל אסור מלרחוץ? אמ' להם:

איני כשאר כל האדם, אסטנס אני. וכשמת טבי עבדו קיבל עליו תנחומים. אמרו לו: לא

לימדתנו שאין מקבלין תנחומין על העבדים? אמ' להם: אין טבי עבדי כשאר כל העבדים, כשר

היה (ברכות ב, 1-2).

17. כך גם במקרא: "כי לא כנשים המצרית העברית כיהיות הגה בטרם תבוא אלהן המילדת וילדו"

(שמות א, יט).

בדוגמה הראשונה התוספת "אסטנס אני", יותר משהיא באה להסביר ולפרט במה בדיוק מתבטא השוני שבין רבן גמליאל ושאר כל האדם, באה להצדיק את קביעתו (השלילית) של רבן גמליאל, שאין הוא דומה לשאר כל האדם לעניין דיני אבלות. וכן בדוגמה השנייה, התוספת "כשר היה" באה להצדיק את הקביעה שאין טבי כשאר כל העבדים, יותר משהיא באה להסביר ולפרט מאיזו בחינה בדיוק שונה טבי משאר כל העבדים.

2.4 לא לשלילה חוזרת (נשנית)

כאשר המשפט מכיל נושא כולל או משלים כולל, השלילה הבאה בראש המשפט או בראש הנשוא חלה גם על כל אחד מאיברי החלק הכולל. לדוגמה:

מי שיש לו מאתים וזו לא יטול (לקט) לקט שכחה ופיאה ומעשר עני (פאה ה, ח; ח); המדיר את אשתו שלא תלך לבית האבל או לבית המשתה (כתובות ז, ה); כתב לה... נדר ושבועה אין לי עלייך ועל יורשייך ועל הבאים ברשותיך (שם ט, ה); אין לו בהן יד, בהן רגל, אוזן ימנית – אין לו טהרה עולמית (נגעים יד, ט).

ואולם בלשון המשנה, בניגוד בולט ללשון המקרא,¹⁸ כאשר הקשר בין איברי החלק הכולל הוא קשר של הוספה (המבוטא כרגיל באמצעות ויו החיבור), חוזרים לעתים קרובות מאוד על השלילה, לעתים לפני כל איבר מאיברי החלק הכולל, להוציא הראשון ("אין לו בהן יד, ולא בהן רגל ולא אוזן ימנית"), ולעתים אף לפני הראשון ("אין לו לא בהן יד, ולא בהן רגל ולא אוזן ימנית"). החזרה הזו על מלת השלילה היא אמצעי להשגת יתר בהירות ויתר הדגשה על כך שהשלילה חלה הן על א והן על ב והן על... – על כל אחד לחוד ועל כולם כאחד.

מושג השלילה החוזרת (או הנשנית), כפי שהוא נתפס לנו, מכוון למופעיה הנוספים של מלת השלילה באותה הפסוקית עצמה, מופעים שהם בגדר ייתור לשון, מבחינה זו שאינם מוסיפים דבר לתוכנה הסמנטי של הפסוקית, אלא רק מוסיפים לה הדגשה ובהירות לגבי חלקי הפסוקית שהשלילה ממוקדת עליהם. והואיל והשלילה החוזרת מתממשת בגבולותיה של הפסוקית הבודדת, והואיל וכל נשוא הוא גרעינה של פסוקית בודדת, הרי שמשפט מחובר או נשוא מחובר (כולל) שלכל אחד מאיבריו יש מלת שלילה משלו אינו נחשב כמכיל שלילה חוזרת, הואיל ואין היא בגדר ייתור לשון. למשל, במשפט "דשים וזורים ודורכים ומעמרים אבל לא קוצרים ולא כוצרים ולא מוסקים" (שביעית ו, ב) אין שלילה חוזרת, הואיל וכל אחד מהבינונים האלה הוא פסוקית לעצמה ועם נושא סתמי, וכל מלת שלילה מוסבת אפוא על פסוקית שלמה, ולא על איבר של חלק כולל. והוא הדין כאשר יש מספר נשואים המתקשרים לנושא

18. ראה בנדוויד, 1971, עמ' 779.

אחד, כגון: "הסריס לא חולץ ולא מיבם" (יבמות ת, ה); אין כאן שלילה חוזרת, כי אין כאן ייתור לשון, שהרי אילו נאמר "והסריס לא חולץ ומיבם", הייתה השלילה חלה באופן חד־משמעי על חולץ בלבד. אין במשנה שום דוגמה לשלילה אחת החלה על שני נשואים או יותר, אלא אם כן הנשואים נתפסים כמביעים פעולות הנעשות זו אחרי זו, שעליהן, כרצף אחד של פעולות, חלה השלילה.¹⁹ לדוגמה:

ולא יהא מטמא למיתים ומשמש בבית המדרש (דמאי ב, ג); לא יקוב אדם שפופרת שלביצה וימלאנה שמן ויתנינה (על פי) הנר בשביל שתהא מנספת (שבת ב, ד); אין משקים ושוחטים את המדבריות (ביצה ה, ז).

אילו באה שלילה לפני כל פועל או בינוני, פירוש הדבר היה, שכל פעולה בפני עצמה אסורה.²⁰

גם משפט מסוג "שאם אין גניבה אין טביחה ואין מכירה" אינו מכיל, על פי תפיסתנו, שלילה חוזרת, משום שאין בכל שלושת מופעיה מתפקדת כנשוא, והמשפט הזה מכיל שלוש פסוקיות. אמנם אפשר היה לקצר את המשפט ולנסחו "שאם אין גניבה אין טביחה ומכירה", אלא שניסוח מקוצר זה יוצר מבנה תחבירי שונה: פסוקית אחת בעלת נושא כולל, במקום שתי פסוקיות מחוברות. עצם האפשרות לנסח דברים בדרך מקוצרת יותר אינה הופכת את הניסוח הארוך יותר למבע שיש בו ייתור במונן הדקדוקי של המושג הזה.

השלילה החוזרת לעולם היא באה בצורת (ו)לא, גם אם השלילה העיקרית במשפט היא באמצעות אין, שהרי מלת השלילה אין יכולה לשמש אך ורק לשלילת משפט שלם; לא חלק ממנו, ולא משפט חסר (ראה לעיל ז). להלן נבחין ארבעה מבנים תחביריים הרלבנטיים לתיאור השלילה החוזרת:

2.4.1 המשפט פותח בנשוא (הקיומי) אין, ובהמשך בא נושא כולל; השלילה החוזרת (ו)לא באה (א) לפני כל איברי מאיברי הנושא הכולל, או (ב) לפני כל איבר שלו, להוציא הראשון:

(א) אין בתן לא תשלומי כפל ולא תשלומי ארבעה חמשה (ובא מציעא ד, ט); אין בידינו לא משלוות הרשעים (ולא) מיסוריהן של צדיקים (אבות ד, טו); שאין לפניו לא עולה ולא שכחה ולא משוא פנים ולא מקח שחד (שם, משנה כב).

(ב) אין לה כתובה ולא פירות ולא מזונות ולא בליות, והוולד כשר (יבמות ט, ג); אין לה כתובה לא פירות ולא מזונות ולא בליות על זה ועל זה (שם י, א).

19. ראה סגל, תרצ"ו, עמ' 222.

20. במקרא, לעומת זאת, מוצאים דוגמאות של שלילה אחת המוסבת על שתי פסוקיות, ואולם רק בשירה, ולרוב במשפט תקבולת: "כי לא לנצח ישכח אביון, תקות עניים תאבד לעד" (תהלים ט, יט); "למה לא מרחם אמות, מבטן יצאתי ואגוע" (איוב ג, י).

2.4.2 המשפט פותח במלת השלילה התיאורית (לא או אין), ובהמשך בא משלים (מושא או תיאור) כולל; השלילה החוזרת באה (א) לפני כל איבר מאיברי החלק הכולל, או (ב) לפני כל איבר שלה, להוציא הראשון:

אין מברכין לא על הנר ולא על הבשמים שלגוים (ברכות ו, ה); אין תורמין לא במידה ולא במשקל ולא כמיניין (תרומות א, ז); לא יכנס לא למרחץ [ו]לא לבורסקי [ו]לא לאכל ולא לדין (שבת א, ב); לא הסיר לא את המוראה ולא את הנוצה ולא את בני מעיים היוצאין עימן (ובחים ו, ו); אין חייבין עליו לא משם זר[ו]ת ולא משם טומאה ולא משם מחוסר בגדים ולא משם רחוך ידים ורגליים (ובחים יד, ג).

(ב) מעשר בהמה אין מוכרין אותו תמים חי ולא בעל מום חי ושחוט (מעשר שני א, ב); לא תצא האשה במחט נקובה ולא בטבעת שיש עליה חותם ולא ב(כוכל)יר ולא בכוכלת ולא בצלוחית של פיליטון (שבת ו, ג).

הערות:

א. לפני איבר שאינו האיבר הראשון של החלק הכולל באה כרגיל ויו החיבור (כפי שמוכח מהדוגמאות דלעיל), אבל מוצאים גם אף:

אין כותבין לא על דבר שיש בו רוח חיים (א)אף לא על האכלים (גיטין ב, ג).

ב. לעתים, כאשר החלק הכולל הוא משלים, באה ולא (עם ויו) גם לפני האיבר הראשון של החלק הכולל (בעיקר על פי היד הראשונה של כתב־יד קאופמן):

אין מבקיעים (ו)לא בקרדום ולא במגל ולא במגירה (ביצה ד, ג); ולא זה וזה זכאים (ו)לא במציאתה ולא במעשה ידיה ולא בהפר גדריה (יבמות י, א); לא יאכלו (ו)לא בתרומה ולא במעשר (יבמות ט, ד); אינו יכול להשביע (ו)לא אותה ולא את יורשה [ולא] את הבאים ברשותה (כתובות ט, ה).²¹

2.4.3 המשפט פותח בנושא כולל בצורת לא + צ"ש 1 + ולא + צ"ש 2 + ולא... , כאשר המופע הראשון של לא משמש כשלילה העיקרית (ההכרחית) של המשפט, והמופעים האחרים, בצורת ולא, הם שלילות חוזרות:

ר' עקיבה א': לא כל הנשים ולא כל העצים ולא כל התנורים שווים (פסחים ג, ד); לא הוא ולא יורשיו ולא הבאים ברשותו משביעין אותה ואת יורשיה ואת הבאים ברשותה (כתובות ט, ה); הקודש עושה תמורה, ולא הוולד ולא תמורה עושין תמורה (תמורה א, ה); היחיד עושה תמורה, לא הציבור ולא השותפין עושין תמורה (שם, משנה ו).

2.4.4 המשפט בנוי בצורת נושא + אינו + לא + בינוני 1 + ולא + בינוני 2:

שאינו לא שומע ולא מדבר (תרומות א, ב); ודבר שאינו לא נדר ולא נידב אינו קרב בבמה (מגילה א, י).

במשפטים אלה השלילה שלפני הנשוא השני הכרחית, ואין לראותה כשלילה חוזרת. לעומת זאת, השלילה, בצורת לא, שלפני הנשוא הראשון, היא בגדר ייתור

21. כבר עמד על כך אפשטיין (תשכ"ד, עמ' 1091): "ו'ו' שאצל 'לא' – ולא".

לשון, כלומר, שלילה חוזרת אמתית. דבר נוסף המייחד סוג זה של שלילה חוזרת הוא, שהיא מופעלת לא על איבר של חלק כולל, אלא על הנשוא של הפסוקית הראשונה של משפט מחובר (במקום "שאינו שומע ואינו מדבר" בא "שאינו לא שומע ולא מדבר"). ואין ספק שהמבנה המיוחד הזה נוצר כדי להביע את השלילה הכפולה, האפשרית רק בצורת לא... ולא... (ראה לעיל 2.3.3), דבר שחייב הכנסת שלילה נוספת, בצורת לא, לפני הנשוא הראשון.

2.5 לא לשלילת צירוף מקביל

לא, שלא כאין, יכולה לבוא במשפט חסר, עם תחליף משפט (ראה לעיל 2), וגם ברמה תחבירית נמוכה מהמשפט-הפסוקית, היא רמת הצירוף השמני או צירוף היחס²² אנחנו מבחינים בין שני סוגים גדולים של שלילה ברמת הצירוף: שלילת מרכיב מקביל במשפט (הנידון בסעיף זה) ושלילת מרכיב לא מקביל (הנידון בסעיף 2.6). שלילת מרכיב מקביל נעשית כאשר מוסיפים למשפט חיובי מרכיב שלול העומד בהקבלה ניגודית לאחד ממרכיבי המשפט. המרכיב השלול יכול לבוא בסוף המשפט, לאחר הכנסת המרכיב החיובי המקביל (2.5.1-2.5.5), או באמצע המשפט, לפני הכנסת המרכיב החיובי המקביל (2.5.6-2.5.7).

2.5.1 משפט חיובי + נושא מקביל שלול:

והעניים אוכלים אח(וד)ך] הביעור, אבל לא עשירים (שביעית ט, ח); האיש מצווה על פרייה ורביה, אבל לא (את) האישה (יבמות ו, ו); (י) [שהן] רשיין, ולא אתה (אבות ד, ח).

2.5.2 משפט חיובי + נושא שמני מקביל שלול:

המכשף - העושה מעשה, לא האוחז את העיניים (סנהדרין ז, יא); והווי זנב לאריות, ולא ראש לשועלים (אבות ד, טו).

2.5.3 משפט חיובי + משלים מקביל שלול:

אם יש בורע כדי ליתן (ו)טעם, אבל לא בעץ (תרומות י, ה); אבל סך הוא את השמן, לא שמן וורד (שבת יד, ד); ומרפהו רפאות נפש, אבל לא רפאות מומן (נדרים ד, ד); שבועת העדות נוהגת באנשים, ולא בנשים; ברחוקין, ולא בקרובין; בכשירין, ולא בפסולים (שבועות ד, א); כל הראוי למזבח, לא לבדק הבית; לבדק הבית, לא למזבח (מעילה ג, ו).

2.5.4 משפט חיובי + שני משלימים מקבילים שלולים שאין ביניהם יחס של הקבלה (כגון מושא ישיר + עקיף):

ותורמין זיתי שמן על זיתי כבש, אבל לא זיתי כבש על זיתי שמן (תרומות ב, ו); אבל בערי (י) [ישראל] עושים שדה מגרש, לא מגרש שדה; מגרש עיר, ולא עיר מגרש (ערכין ט, ח).

22. הצירוף הפועלי, אם אכן כדאי להחזיק במושג הזה, המניח שהפועל מתקשר עם משלימו לפני שהוא מתקשר עם הנשוא שלו, אינו צריך להיחשב צירוף באותו מובן שהצירוף השמני וצירוף היחס הם צירופים, מפני שהפועל לעולם הוא ברמת הפסוקית, ובו מתממשת הפרדיקציה (ראה גולדנברג, תשמ"ה).

2.5.5 משפט חיובי + הרחבה תיאורית שלולה:

פודים מעשר שיני כשער הזול, כמות שההנווני לוקח, לא כמות שהוא מוכר (מעשר שני ד, ב);
מת אחד מהם ועשה בה השיני מאמר ומת – הרי אלו חולצות ולא מתיבמות, שני' זומת אחד
מהן | יבמה (שני') יבוא עליה – שעליה זיקת יבם אחד, ולא שעליה זיקת שני יבמים (יבמות
ג, ט).

2.5.6 משפט חיובי + הרחבה תיאורית המכילה אנטיזה בצורת לא ש + משפט + אלא שלא / שאין... ; כלומר, שלילת תיאור בצורת משפט חיובי והעמדת תיאור מקביל בצורת משפט שלילי במקומו:

קושרין אותו בשביעית, לא שיעלה, אלא שלא יוסיף (שביעית ד, ו); ושאר כל הזוגות שואלין
אותן ראשי דברים, לא שהן צריכים להן, אלא שלא יצאו בפחי נפש (ראש השנה ב, ו); שילייה
בבית הבית טמא, לא שהשילייה ולד, אלא שאין שילייה שאין עימה וולד (גידיה ג, ד).
במקום העמדת תיאור מקביל בצורת משפט שלילי, העמדת פסוקית עצמאית
חיובית (גדיר):

מחללין כסף על נחושת מדוחק, לא שיקיים כן, אלא חוזר ומחלל(ין) על הכסף (מעשר שני ב,
ו).

2.5.7 משפט חיובי + תוספת "מתקנת" בצורת לא + צ"ש / צ"י + אלא צ"ש / צ"י (בהקבלה):

ועוד גזרו תענית למחר על שאכלו זאיבים שני תינוקות בעבר הירדן. ר' יוסה אומ': לא על
שאכלו אלא על שנורדו (תענית ג, ו); הגודר מירודי הים מותר ביושבי יבשה, ומיושבי יבשה
אסור בירודי הים, שירודי הים בכלל יושבי (הים) = (היבשה) – לא כאילו ההולכים מעכו ליפו
אלא מי שדרכו לפרש (גדירם ג, ו).

2.6 שלא (בלא) לשלילת צירוף לא מקביל

שלילת צירוף (או מרכיב) לא מקביל היא שלילה החלה על אחד ממרכיבי המשפט,
בלי שתחול על המשפט עצמו או על הפרדיקציה שלו. שלילה כזו לעולם היא נעשית
באמצעות שלא או בלא.²³ המרכיב הנשלל הוא לרוב צירוף יחס בתפקיד של תיאור,
אך אפשרי גם שם ובינוני, ואפשרי גם מרכיב שלא בתפקיד של תיאור.

2.6.1 שלא + צירוף יחס:

2.6.1.1 בתפקיד של תיאור (כל שהוא):

הצדן לצורך חייב, [ן]שלא לצורך פטור (שבת יד, א); הפסח ששחטו שלא לשמו (פסחים ב, ב);
אף זה יכול להפך. את נדרו שלא על פי חכם (גדירם ח, ו); ונעל בפניהם שלא כראוי (בבא
מציעא ג, י); ועל המורים בתורה שלא כהלכה (אבות ה, ח).

²³ הנוסחה הקבועה בלא תעשה אינה שייכת לכאן: היא נוהגת כביטוי שמני המצוי כאילו בין
מרכאות כפולות, ולכן היא אף יכולה לבוא במעמד של נושא – "כל שאין בו כרת אין בו בלא
תעשה" (ובחים יד, ב) – ובצמידות לשם (כאילו הייתה אף היא שם): "כל מצוה בלא תעשה"
(קידושין א, ז; מכות ג, ד; חולין יב, ד).

מלת היחס יכולה להיות גם ב':

האשה גובה שלא בגט, ובעל חוב גובה שלא בפרוזבול (כתובות ט, ט); הקדר שהכניס קדרותיו לחצר בעל הבית שלא ברשות (בבא קמא ה, ב); וכלם שגילוהו שלא בתער (נגעים יד, ד); פרת חטאת ששחטה שלא לשמה... שלא בכהן גדול (פרה ד, א).

ובהשמטת ב' - (על פי היד הראשונה של כתב-יד קאופמן):

[א] איפשר שלא [ב]שחיטה שלא [ב]קבלה ושל [ב]זריקה אבל איפשר שלא הילוך (זבחים א, ד).

במקום שלא + ב + בינוני/שם עצם בתפקיד של תיאור יכול לבוא
בלא + בינוני/שם עצם:

ונכנס ר' טרפון בלא מתכוון (עירובין ד, ד); הלויים בכינורות וכנבלים... בלא מספר (סוכה ה, ד); כמה הן יפין בפירות וכמה הן יפין בלא פירות (כתובות ה, ז); קרבו כבשים בלא לחם (מנחות ד, ג).

2.6.1.2 בתפקיד של לוואי:

היו (לוה)[ן] אחים מן הראשון ואחין מן השני שלא מאותה האם (יבמות יא, ו); זה הכלל: (ל) מין במינו - כל שהוא, ושלא במינו - בנותן טעם (עבודה זרה ה, ח).

2.6.2 שלא + בינוני פועל או פעול:

2.6.2.1 בתפקיד של תיאור מצב:

אפ-על-פי שאינן יכולין לישוב שלא מסומכין (כלים ד, ג); תנור שניקב מעינו שיעורו מלא כוש ניכנס ויוצא דולק. ר' יהודה אומ': שלא דולק (שם ט, ח); שער צהוב דק מטמא מכונס ומפורז [ו]מבוצר ושלא מבוצר ה(ב)[פ]ך ושלא הסוך (נגעים י, ב).

2.6.2.2 בתפקיד של לוואי:

אלא הדקין שבכלי חרש וקרקרותיהן ודפנותיהן שלא מסומכין שיעורן מכדי סיכת קטן (כלים ב, ב).

2.6.3 שלא + צירוף שמני:

בתפקיד של גרעין הנשוא (כשלפניו פועל-עזר):

ונמצאת שלא דרור (נגעים יד, ה).

שלא הוא בתפקיד של לוואי:

אמת? בזמן שאין לו אומנות אלא היא אבל אם יש לו אומנות (י)[שלא] היא הרי זה כשר (סנהדרין ג, ג).

ביבליוגרפיה

- אזר, 1981 = מ' אזר, לשונות התחייבות במקרא ובמשנה, חיפה 1981.
- אזר, תשמ"ג = מ' אזר, "משפטי ייחוד מדומים במשנה", לשוננו מז (תשמ"ג), עמ' 264-271.
- אלבק, תשי"ט = ח' אלבק, ששה סדרי משנה, מפורשים בידי חנוך אלבק ומנוקדים בידי חנוך ילון, ירושלים-תל-אביב תשי"ט.
- אפשטיין, תשכ"ד = ינ"ה אפשטיין, מבוא לנוסח המשנה, כרכים א, ב, תל-אביב תשכ"ד.
- בנדויד, 1971 = א' בנדויד, לשון מקרא ולשון חכמים, כרך ב, תל-אביב 1971.
- ברגריין, תשל"ז = נ' ברגריין, "בירורים בלשון: א. 'אי' השלילה; ב. האפולוגיה בלשון חכמים", לשוננו מ (תשל"ז), עמ' 163-166.
- גולדנברג, תשמ"ה = ג' גולדנברג, "על תורת הפועל והפועל העברי", מחקרים בלשון א, עמ' 295-348.
- לבני, תשכ"ז = י' לבני, מקרא ככתבו ולשון כתבניתה, תל-אביב תשכ"ז.
- מחקרים בלשון א = בר-אשר (עורך), מחקרים בלשון א, ירושלים תשמ"ה.
- מישור, תשל"ח = מ' מישור, "יוציא = יוצא", לשוננו מב (תשל"ח), עמ' 276-277.
- סגל, תרצ"ו = מ"צ סגל, דקדוק לשון המשנה, תל-אביב תרצ"ו.
- קדרי, תשמ"ד = מ"צ קדרי, "על הכינוי האישי הפרוד במשפט חסר פועל נטוי בלשון המשנה", מלאת ב (תשמ"ד), עמ' 351-356.
- קוגוט, תשמ"ב = ש' קוגוט, "הכינוי היתר בלשון המקרא", לשוננו מז (תשמ"ב), עמ' 9-26, 97-123.
- רוזן, 1977 = ח' רוזן, עברית טובה - עיונים בתחביר, מהדורה שלישית מתוקנת ומורחבת, ירושלים 1977.